

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ *варен-*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811.161.2'373.231.1

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).389-396

Поповський А. Українські прізвища з компонентом *варен-*; кількість бібліографічних джерел – 34; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена семантиці загальноновживаних слів із компонентом *варен-* та їхнім антропонімам з погляду лінгвокультурних проблем сучасного мовознавства. Актуальність праці зумовлена особливою важливістю проблем, пов'язаних з етимологією, дериватологією, семантикою та художніми засобами, з'ясування яких ґрунтується на принципах та методах когнітивного та лінгвокультурного аналізу. Студіювання таких мовних одиниць з позицій когнітивного підходу дає можливість виявити механізм співвідношення мовленнєвих та пізнавальних процесів у виявленні їх смислового навантаження.

Метою дослідження є виявлення та аналіз семантико-пізнавальних особливостей, характерних для загальноновживаних і антропонімічних компонентів української мови на основі знання національно-специфічних явищ матеріальної та духовної культури українства.

Об'єктом роботи є ціннісні концепти, реалізовані за допомогою досліджуваних лексем в українському усному та писемному мовленні. Предметом дослідження є структурно-семантичні особливості обраних компонентів у живому народному мовленні, фольклорі, художній та науковій літературі.

У статті окреслено тему та завдання її реалізації, оскільки в засобах масової інформації продукуються нав'язливі погляди щодо походження таких українських національних страв, як *борщ*, *вареники*. Основна увага зосереджена на висвітленні значення компонентної одиниці як частини змістового об'єкта концепту та його номінативно-стилістичної функції. Для аналізу дібрано ілюстративний матеріал, який містить у своєму складі сталі загальноновживані лексичні елементи, діалектні риси та антропоніми з компонентом *варен-*.

Висвітлюються також вияви національної ідентичності, маніфестовані такими мовними явищами, що містять вербалізовані культурні коди і відображають національну мовну картину світу українського етносу. Аналіз досліджуваного шару лексики дав змогу виявити й обґрунтувати широкую палітру загальноновживаних мовних одиниць із компонентом *варен-* у живому народному мовленні та їх ролі у творенні української антропосистеми.

Ключові слова: антропоніми, вареник, матеріальна і духовна культура, прізвиська, видатні діячі, фольклор, художня література.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної ономастики є вивчення розмаїтої системи українських прізвищ, які яскраво віддзеркалюють інформацію про традиційну й матеріальну культуру нашого народу і дають змогу встановити не тільки загальнонаціональні лінгвокультурологічні універсали, але й ті своєрідні чинники, які притаманні мовній організації українського антропонімікону як феномену генетичного коду.

Аналіз досліджень. Дослідженням українських прізвищ присвячені праці С. Бевзенка, Л. Беля, Н. Булави, В. Горпинича, Ю. Карпенка, І. Корнієнко, Л. Кравченко, Т. Марталогі, Л. Масенко, М. Наливайко, Ю. Новикової, Н. Павликівської, С. Панцьо, Р. Падалки, В. Познаньської, Ю. Редька, І. Сухомлина, Л. Тарновецької, І. Франка, І. Фаріон, М. Худаша, П. Чучки та ін. Проте прізвища з компонентом *варен-* залишилися поза увагою дослідників, що й зумовило вибір теми.

Мета статті – з'ясувати потенціал функціонування як загальнонародних, так і прізвищних мовних одиниць із досліджуваним компонентом у живому мовленні, народній творчості, науковій та художній літературі, привернути увагу до етимології та комунікативно-інтенційного змісту в різноманітному контексті, спростувати необґрунтовані етимології ЗМІ.

Методи дослідження. Методи та прийоми дослідження зумовлені специфікою самого предмета

опрацювання, властивістю мовного матеріалу, метою й завданням, зокрема, *метод суцільної вибірки* (для вибору фактичного матеріалу з лексикографічних праць, фольклору, художніх творів), *описовий метод* (для репрезентації студійованих мовних одиниць), *метод семантико-стилістичного аналізу* та *метод зіставлення*.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям незалежності в Україні зростає інтерес до історичних витоків матеріальної і духовної культури українства. Проте й в умовах здобутої суверенності в засобах сучасної масової інформації підкидаються тонко пристосовані п'ятиколонниками імперські повчання без будь-якого на те обґрунтування не тільки про український борщ, а й про вареники:

«Культовое блюдо украинской кухни, по одной из версий, имеет турецкие корни. Было время, когда украинцы и турки плотно «общались», воевали, вернее. И если турок казаки не любили, то их блюдо, носившее название **дюш-вара**, пришлось им по вкусу. **Дюш-ваша** представляли собой маленькие варёные пирожки из пресного теста с начинкой. Но в Украине дюш-ваша переименовали в **вара-ники**, а позже в **вареники** и, конечно же, готовят стали на свой лад – со шкварками, цибулей, бульбой, вишнями».

Кстати, в азербайджанской кухне и сейчас есть яство – дюшбара, – внешне напоминающие маленькие вареники или пельмени.

Разнообразие начинок

Самыми распространенными являются начинки из картофеля с жареным луком, из тушеной капусты, из творога, вишни, а также из печени или мяса. Но есть начинки, которые характерны для определенных регионов страны. Так, в Карпатах готовят вареники с овечьей брынзой, на Полесье – с толченой фасолью и пшенной кашей, на Волыни любят вареники с гречкой и сыром, а на Полтавщине в качестве начинки готовят фасоль с перетертой калиной.

В середине 19-го века во время поста готовили вареники с урой – перетертым, пережаренным и запаренным в кипятке льняным или конопляным семенем. Иногда вместо семян льна и конопли использовали жмых, оставшийся после отжима масла.

Известен способ готовить вареники «с песком», который используют издавна. Для такой начинки вытапливают сало до образования хрустящих золотистых шкварок. Затем в шкварки начинают всыпать понемногу муку, делают это до тех пор, пока не образуется густая масса, которой и начиняют вареники.

Бывший президент Украины Кравчук Л.М. увлекался поиском рецептов вареников из древних манускриптов и среди прочих, весьма оригинальных, были вареники с м'якотью фейхоа, с в'яленими бананами, со щитовидними железами летучих мишей, с языками жар-птицы, крабами и уграми, изюмом и чайными листьями» [УФВ].

Як бачимо, вельми солодко подаються українські вареники з позиції повчання «північного старшого брата» і щодо начинки, і щодо улюбленої страви президента і, дійсно, не викликають сумніву, але про походження назви підкидають «версію» турецьку: *дюр-вара / дюр-ваши*, яку українці перейменували (невідомо з яких джерел? – А.П.) на *вареники*. Про такі науково необґрунтовані погляди в українців є прислів'я: «*Похожа свиня на коня та шерсть не та*». Адже наші пращури, як свідчать стародавні писемні пам'ятки, фольклор, уміли варити смачні страви і мали свою назву, пов'язану з процесом приготування досліджуваної страви: стсл. **варити** – псл. *variti* 'варити', пов'язане з *vьreti* «кипіти»; споріднене з лит. *vėrdu, virti* 'бурлити, кипіти', лтс. *verdu, virti* 'кипіти' [ЕСУМ, 1, с. 332; ЭСРЯ, 1, с. 273].

ВАРЕНИЦ – *состіо, ѣвѣца*: – И се же пакы дрьвомъ нѣколи приготованомъ не соущемъ на потребу варениа шедъ келарь Ѳеодоръ къ блженуоуому Ѳеодосію, гліа. *Нест. Жит. Ѳеод.* 14; – *пища, кушаніе, состіо, ѣвѣца*: Свари же Иіаковъ варенье. *Быт. XXV. 29. по сп. XIV в.* (ср. сокъ лящень). Варение съмрътно. *Изб. 1073 г.* Едино оубо вареніе с маслом, друоуге же обварено без масла. *Церк. Уст. XV в. (Лавр. 49).*

ВАРЕНИКЪ – дорогой камень: – А вареникъ знати: хоти красень, ино цѣлое мѣсто свѣтитъ бѣло, какъ і всякой хрусталь. *Торг. Кн. XVI-XVII в. (Савв. 186)* [Срезневський, 1893, с. 227].

Отже, в писемних пам'ятках засвідчено досліджуваний компонент з наявними для того часу варі-

антами морфологічних форм і певною семантикою. Але те, що *вареник* – «дорогий камінь» викликає сумнів щодо такого тлумачення цього фрагментарного контексту, оскільки це слово функціонувало впродовж віків і широко використовувалося:

а) у фразеологічних сполученнях: *намазати вареника дьогтем* 'зіпсувати стосунки'; *пригощати варениками з дьогтем* 'приймати негостинно' [Левченко 2007, с. 13];

б) прислів'ях і приказках: *Були вареники, та на вербу повтікали; Варенькы доведуть, шо й хлиба не дадуть.* 253.*Упродовж Масниці народ ласує „варениками” з солоним сиром і „млынцями” з пшеничної і пшоняної муки з маслом, від чого склалося прислів'я. *Варенькы йисты.* Весільний обряд сватання. 216; вареники їсть Б 217. *Молодь мисить, ліпить, варить вареники й подає їх на стіл [ФПС СС, с. 53]; *Вареники-хваленики, всі вас хвалять та не всі варять!* [СМ, с. 199]; *Сякі-такі вареники, а все ж краці галушок. Благодареники за вареники, каші не їв, борщу не бачив!* [УНП, с. 391, 394]. *В один вареник не можна весь сир вбгнати* [АА]. *Плаває, як вареник в маслі. Казав дід бабі: «Якби сир та масло, то вареників наварила б, тільки що ж, – борошна нема». Дурниці вареники й варениці, інша справа борщ, – хоч поганий, так до біса! Як молодим бував, то сорок вареників з'їдав, а тепер хамелю-хамелю і насилу п'ятдесят умелю* [Нс..., с. 41, 58–59, 138]; *Аби рот не гуляв, так вареником заткнути. Беззубий – хамелю, хамелю, а вареники з сиром умелю. Вареники ті самі, та інша макітра. Вже й дрова і вода, коли б сир і мука, то би вареників наварила! Діло – вареники. Догадавсь – та й вареники в шапку. Пустяки вареники з маслом; світ, то мій борщ: хоч поганий, та до біса. Почекайте, вареники, прийде на вас масниця. Ріж мою душу вареником до подушки! Рятуйте хоч вареником! Сметаною вареників не зіпсуєш. Який хват до вареників! Як молода була, по сорок вареників їла, а тепер і сімдесят мало* [ПП, с. 319–320];

в) жартівливих приспівках: *У долоні ріжете, вареники їжете, щоб долоні щиміли, щоб ми знали шо їли* [Аркушин 2015, с. 37];

г) обрядово-традиційних звичаях: *«Дівчата готували вареники з сиром. На вечерю запрошували і хлопців. Така сходка називалася «пирхуни», бо серед вареників із сиром обов'язково мали бути і вареники, начинені борошном. Та парубки знали про це і намагалися скуштувати лише справжній виріб. Тільки не завжди їм це вдалося. Хлопців, яким потрапили вареники з борошном, довгий час дражнили «пирхунами»* [Скуратівський 1990, с. 115];

д) українських народних і сучасних піснях: *«А мій милий вареничків хоче», «Українські вареники»* [Пустовський 2016, с. 33];

е) загадках: *Химерний, маленький, бокастий, товстенький, чимось смачним напхався, в окропі купався, в дірку впав – і пропав* [СМ 1966, с. 34];

ж) дитячому фольклорі (колядки та щедрівки, лічилки):

*Щедрик-ведрик
Дайте вареник,
Грудочку кашки,*

Кільце ковбаски,
А ще й вареничку,
А ще й паляничку,
А ще й на дохід
Паляницю й хліб,
Решето вівса,
А зверху ковбаса!
Добрий вечір! [ДФ 1986, с. 182];

Щедрик-ведрик,
Дай вареник
Ще й ковбасу, -
То на цей рік
Корову попасу [ДФ 1986, с. 200];

Місяченьку, мій братику,
Зійди рано, постій мало,
Поки я бички позапрягаю,
Жито-пшеницю порозсіваю.
Роди, боже, жито й пшеницю
Без кукілю, без метлиці,
А нам, діткам, по варениці
[ДФ 1986, с. 201–202];

Мидір, Сидір і Каленик
Збудували тут куреник.
У куренику сидять
По варенику їдять.
В нас вареників немає,
Хто жмуритись починає? [ДФ, с. 266];

ж) художніх творів: «У Січі краще: є де харч придбати. То, звичайно, власники зимівників частенько згарздили січову старшину: і гостинці надсилали, і в гості запрошували. А Іван Дмитрович (Сірко – А.П.), як і всі ми, знав смак і страви зі свіжою, і кулішу з салом, і вареників у сметані.

Окрім загальнопоширеного слова *вареник* і його варіантів, у живому народному та писемному діловому мовленні, художній літературі широко використовуються антропоніми з певними стилістичними прийомами:

а) у прозі: *Аж ось – не знать звідкіль узялась*

на селі чутка, що він ні Хруц, ні Притика, а прями-сінько-таки **Іван Вареник** – кріпак пана Польського, що панував у Писках [Мирний 2006, с. 18].

– *Питайте он того, – одказує чоловік у московській одежі, тикаючи пальцем на Чіпку. – Ми оце порішили: отаманом його наставити.*

– *Хто ж то? – питає москаліха, прикро дивлячись на Чіпку.*

– *Щось, мов знайоме, здається?*

– *Чого ти, тітко, обдивляєшся мене, як вовка? Я такий же, як і всі, – каже Чіпка, не видержавши пильних оглядин.*

– *Та я немов тебе де бачила?*

– *Може, й бачила... не знаю.*

– *Чи не **Варениченко**?*

– *Може й він...*

– *Хто **Варениченко**? – пита москаль, увійшовши з Сидором у хату.*

– *Та ось – цей! – указує москаліха на Чіпку.*

– *Ні, жінко, – каже, усміхаючись, москаль: – то, мабуть, обух або довбня, а не **вареник**. Не так він від одного замаху вложив того кацапа, що в Гершка ночував. А кацап – я тобі скажу – все одно, що ведмідь... Як піймав мене в лабети, як придавив, – то в мене й дух у п'яти заліз! Добре знаю, що, коли б не він, – тільки б і світа бачив... Хіба б, може, одні кісточки привезли додому, – та й ті не цілі: потроцив би проклятий ведмеда... От же, спасибі, виручив!.. [Мирний 2006, с. 247];*

б) поетичних гуморесках:

– *А мені, – Панько **Вареник***

Всюди вихвалявся, –

Від татуса (він – священик!)

Розум передався

Хлопці кажуть

– Від старого

Щось ти взяв у спадок,

Але ж, голубе, у нього

Вас було десяток! [Ребро 2000, 3, с. 106].

Це слово активно використовується в заголовках майстрами художнього слова, акумулюючи глибокий зміст творчого задуму автора:

Степан Руданський «**Варенікі, варенікі**»:

Сидить москаль на прилавку,
Прищурює очі.
Так і знати, що псявіра
Вареників хоче.

Хоче бідний вареників,
То й ніщо питати!
Та тільки їх по нашому
Не вміє назвати.

«Хазяюшка, галубушка! –
Став він говорити –
Сварі-ка мне вот стово!..»
«Та чого зварити?»

«Да сентаво... как біш, сво
У вас називають?

Уш с глаз далой – так с памяти!
Вон ентакой бес-то!..
Да знаеш лі: ентак сир-то,
А на сире тесто...»

«Та бог його святий знає
І добрії люди.
Сир у тісті?.. хіба, може,
Чи не пиріг буде?»

«Да не пірог, галубушка!..
Екая досада!..
Да знаеш лі, туда масла
Да сметани нада!..»

А вона-то добре знає,
Чого москаль хоче,

Вот, что, знаеш... берут тісто,
сиром накладают...»

«Та бог його святий знає
Що вам, служба, може!
Тісто сиром накладають, –
То галушки, може?»

«Не галушкі, не галушкі,
Я галушкі знаю.
Сварі-ка мне, галубушка...
Всьо, біш, забиваю...»

Та чекає барабана,
Заким затуркоче.

Як почула барабана, –
Слава тобі, боже! –
Та й говорить москалеві:
«Вареників, може?»

Аж підскочив москалина,
Та ніколи ждати...
«Варенікі, варенікі!»
Та й пішов із хати

[Руданський 1972, I, с. 144–145]

Микола Кузьменко «*Вареник*»:

Вареничокъ бильй,
Маслычкомъ польтый,
Якый же ты гарный,
Якый смаковытый!
Хто тебе прыдумавъ
Робыты, ще й з сыру,
Тому честь и дяка
Видь усёго мыру.
Хто тебе не любе
Втихонько ты наша?
Ты смачнише каши!
Або й медь... Здаецця,
Що вже липше ёго?
А не те!.. Ты краще,
И мылишь, ій-Богу!
Тоби й борщъ із саломъ,
И мясо хымерне,
Й галушки гречани –

Все зь дороги звене,
Бо ты ж пань найстаршый
Видь всякой ййжи.
Всяк, хто покуштуе –
И губкы обльже.
Не кидай нас, друже, –
Будь завжди ты зь намы,
Не водься тилькы
Ты съ тымы панамы, –
Там живе твий ворогъ:
Блын рябий, ледачий,
То ты тилькы й гарный,
Поки ще гарячий;
Та й то ёго люблять
Рады оселедця,
Та ваксы тіен,
Що икрою зветця

[Кузьменко 1889, с. 69]

Петро Ребро «*Плач над варениками*»

Ой, вареники пшеничні,
Ви ж бо мученики вічні!
Що ви тільки не терпіли –
Ув окропі ви кипіли,
Сиром вам боки напхали,

Маслом очі заливали
Чи жбурляли у сметану.
Я з макітри вас дістану,
Медом напою в тарілці
Й з'ім, щоб плавали в горілці!

[Ребро 2000, с. 307]

Павло Глазовий «*Нерозумні вареники*»:

Наварила господиня
Вареників зранку.
Щоб узяти їх на службу,
Поклала у банку.
А вареник, що у банці
Опинивсь найнижче,
Взяв та й репнув під вагою,
Аж сир з нього свище.

Гірко скаржитесь вареник:
Доле моя клята!
Навіщо ви роздавили
Свого ж таки брата?
Чи комусь тут заважав я?
Чи вам місця мало? –
Як свій свого не жаліє,
То пиши: пропало.

[Глазовий 1997, с. 23].

Вареничні озаглавлення використовував Володимир Окунь «*Вареник у маслі*» та інші майстри художнього слова.

На основі загальноживаного в народнорозмовній мові компонента *варен-* утворилися прізвиськові назви, які з часом закріпилися за їх носіями як прізвиська: *Вареник*, *Вреников*, *Варенов*, *Варенчук*, *Варенюк* [Глуховцева, 2011, I, с. 155], *Вареник*, *Варениченко*, *Варенько* [Горп., Корн., 2012, с. 171], *Вареник*, *Варе-*

ников [Падалка, 2010, с. 275], *Варениця* [Редько 1966, с. 98], *Вареник*, *Варенеця*, *Варенико*, *Вареников*, *Варенчук* [СПЧ, 2002, с. 66], *Гринець Варениченко*, *Васил Варениця*, *Улас Варениченько*, *Иванъ Вареник*, *Дмитро Варениченко* [Реєстр, 1995, с. 227, 278, 319, 333, 356], *Вареник* [Укр. слово, 19-25.12. 2012, с. 10], *Вареницин* *Warenicyn* (19XIX282) – *Warenic -yn* < *Варениця*; *патр. -нос. н*; *Вареницький* *Warenicki* – *Врениць-к -ий* < с. Варениці [Фаріон 2001, с. 154, 155].

Досить активно побутує це слово і в прізвиськах сучасного комунікативного простору, характеризує носіїв за схожістю зовнішніх ознак, співзвучністю, способом приготування, споживання тощо, як-от:

Варе'ник, а, ч. – любить *варе'ники* з сиром (БалЗ, ВасВ.ВесВ, ДніпрВ, Зап., ШевВ).

Варе'ник, а, ч. – за один раз з'їв багато *варе'ників* (ТарасЦ).

Варе'ник, а, ч. – якось хотів зварити *варе'ників*, але не зміг їх наліпити (Пол.).

Варе'ник, а, ч. – товстий, як *варе'ник* (Орд.).

Варе'ник, а, ч. – має губи товсті, як *варе'ники* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – має вуха схожі на *варе'ники* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – має широке, своєрідної форми (як *варени'ця*) обличчя (Син.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'ця* (ФедН).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'ця* (Слав.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Варени'чка* (ТТуз.).

Варе'ник, а, ч. – (вона) від прізвища *Варя'ник* (ГригП).

Варе'ник, а, ч. – від такого ж прізвища (Верб.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Ва'ренко* (Авг.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Галу'шка* (Зап.).

Варе'ник, а, ч. – від прізвища *Галу'шко* (ВелБ).

Варе'ник, а, ч. – від імені *Вале'рик* (*Валерій*, за співзвучністю) (МарЗ).

Варе'ники, ів, мн. – родина, батько якої дуже любить *варе'ники* (Прим.).

Варени'чка, и, ж. – вухата; вуха, як *варени'чки* (Тракт., ГригС).

Варе'ниха, и, ж. – любить готувати *варе'ники* (Слав.).

Варену'ха, и, ж. – *варить* самогон (ВасВ) [Чабаненко, 2005, с. 76–77].

Такі прізвиськові та прізвищні назви утворювалися за допомогою суфіксів: **-ик:** *Вареник*; **-ик-ов:** *Вареников*; **-их:** *Варениха*; **-ец(я):** *Варенец(я)*; **-иц(я):** *Варениця*; **-иц-ин:** *Вареницин*; **-ицьк(ий):** *Вареницький*; **-ич-енк(о):** *Варениченко*; **-ич-снк(о):** *Варениченко*; **-ич-к(а):** *Вареничка*; **-к(о):** *Варенько*; **-ов:** *Варенов*; **-ух(а):** *Варенуха*; **-ч-ук:** *Варенчук*; **-юк:** *Варенюк*.

Зрідка трапляються такі мовні одиниці, в яких зберігаються фонетичні риси місцевого мовлення. Так, наприклад, прізвище **Фареник Л.Ю.** зафіксоване в рейтинговому списку студентів Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини від 14.07.2017 р. та лексичні діалектизми: **пир'іх** – *вареник* [ЗДБ, 2002, с. 78].

Серед носіїв українських прізвищних назв маємо ряд видатних постатей:

а) майстри художнього слова: **Вареник** Наталя Володимирівна (26.03.1958, м. Біла Церква Київ. обл.) – письменниця, журналіст. Член НСПУ [ЕСУ, 2005, 4, с. 79–80];

б) майстри українського живопису і народної творчості:

Бучинська-Варення Емілія Миколаївна (20.05.1956 м. Косів, нині Івано-Франківської обл.) – живописець, педагог. Член НСХУ з 1989 [ЕСУ, 2004, 3, с. 675];

Варениця Марія Михайлівна (25.VII.1947, с. Стінка Терноп. обл.) – українська вишивальниця, заслужений майстер народної творчості УРСР з 1985 [МУ, с. 101];

Варення Микола Романович (25.X. 1917, с. Калинове, нині смт Попаснянського р-ну Луган. обл. – 23.06.2001, м. Івано-Франківськ) – український живописець і графік, педагог, заслужений художник УРСР з 1987 [МУ, 1992, с. 101; ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

Варення Микола Васильович (20.05.1942, м. Каганович Ворошилогр. обл., нині Попасне -2 Луган. обл.) – живописець, педагог, член НСХУ з 1977 [ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

в) медицини:

Варенуха Микола (1827–75), військовий хірург; один з перших українців-отолярингологів 19 ст. [ЕУ, I, с. 208];

Варенко Юрій Степанович (18.10.1929 с-ще Костянтинівка, нині місто Донецької обл.) – лікар. Доктор медичних наук (1975), професор [ЕСУ, 2005, 4, с. 80];

г) історичних подій і постатей у боротьби з поневоловачами:

Вареніці повстання 1664-65 – селянсько-козацький виступ проти шляхетської Польщі на Правобережній Україні під проводом **В. Варениці**. У повстанні брало участь близько 30 тис. селян і козаків, очолюваних кальницьким полковником В. Вареницею та козаком **Сулимкою**. Польсько-шляхетські війська зруйнувало фортеці Ставище та Лисянку і жорстоко придушило повстання. Сулимку захопили в полон і стратили. Варениця загинув 1665 в бою під Кальником [УРЕ, 1978, II, с. 123–124];

д) науковці в галузі біології:

Варениця Євген Терентійович (7.10.1912 с. Товмач, нині Шполянського р-ну Черкас. обл. — 4.03.2002, Москва) – вчений-селекціонер. Доктор біологічних наук (1959), професор, чл.- кор. ВАСГНІЛ (1964) [ЕСУ, 2005, 4, с. 80].

У розмаїтті топонімів теж зустрічається цей мовний компонент як пам'ятка запорозького козацтва в заселенні Кубані: **Варениківська** (VIII-18) станиця над долішньою Кубанню, районний центр Краснодарського краю РСФСР [ЕУ, 1993, I, с. 208].

Висновки. Ілюстративний матеріал дає змогу осмислити значення загальноновживаних та антропомічних одиниць в усному й писемному мовленні, що свідчить про глибокі й сталі витoki цього самобутнього мовного компонента, який у процесі історичного формування набув не тільки номінативних функцій, а й стилістичних особливостей у народній творчості та художній літературі. А *вареники* поряд з іншими українськими стравами здобули міжнародне визнання: «У кухнях народів світу етнічним символом з прикметником «український» визначають «український борщ», «українські вареники», «українські галушки», «українські гречаники», «українська горілка» [Савчук 2004, с. 404].

Література

1. АА – Авторський архів.
2. Аркушин – Аркушин Г. «Всього на світі хватає...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах): [вибране]. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 221 с.
3. Глазовий – Глазовий П. Сміхослов. Коштом Нілі та Богдана Ващинських. США, Флорида, 1997. 300 с.
4. Горп., Корн. – Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: монографія. 2-ге вид., доп. й виправл. Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. 232 с.
5. Глуховцева – Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2-х т. Луганськ: вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. Т. 1. 388 с.
6. ДФ – Дитячий фольклор / Упоряд. і передм. Г.В. Довженок. Київ: Дніпро, 1986. 304 с.
7. ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України. Т 3. Київ, 2004. 675 с.; Т. 4. Київ, 2005. 692 с.
8. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1982. 631 с.
9. ЕУ – Енциклопедія українознавства: в 11 т. Т. 1, Львів: НТШ, 1993. 396 с.
10. ЗДБ – Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич: Коло, 2002. 148 с.
11. Кузьменко – Кузьменко М.Л. Дозвиля. 1888–1889 р. Екатеринославь, 1889.
12. Левченко – Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Київ, 2007. 40 с.
13. Мирний – Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: Роман з народного життя. Харків: Фолю, 2006. 350 с. (Укр. класика).
14. МУ – Митці України: Енциклопедичний довідник. Упоряд.: М.Г. Лабінський, В.С. Мурза. За ред. А.В. Кудрицького. Київ: УЕ, 1992. 848 с.
15. Нс... – Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки / Упоряд. та передмова Н.С. Шумади. Київ: Веселка, 1971. 227 с.
16. Падалка – Падалка Р. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини: монографія та словник. Київ – Дніпропетровськ: АНВОУ, 2010. 276 с.
17. ПП – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; Упоряд. М.М. Пазяк; Відп. ред. С.В. Мишанич. Київ: Наукова думка, 1989. 480 с.
18. Пустовський – Пустовський І. Українські вареники: пісня. Вивчаємо українську мову та літературу. 2016. № 1–2.
19. Ребро – Ребро П. Вибрані твори: в 5-ти томах. Т. 3. Козацькі жарти. Запоріжжя: Хортиця, 2000. 396 с.
20. Редько – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 214 с.
21. Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Підготував до друку О.В. Тодійчук та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
22. Руданський – Руданський С. Твори в трьох томах. – Т. 1. Київ: Наукова думка, 1972. 547 с.
23. Савчук – Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559 с.
24. СМ – Скарби мудрості. Українські народні казки, легенди, анекдоти, загадки, прислів'я та ін. Київ: «Радянська школа», 1966. 219 с.
25. Скуратівський – Скуратівський В. Г. Погостини. Київ: Веселка, 1990. 280 с.
26. СПЧ – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
27. Срезневський – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1. С.-Петербургъ. 1893. 1419 с.
28. УНП – Українська народна приказка. Київ: Держлітвидав, 1936. 578 с.
29. УРЕ – Українська радянська енциклопедія: в 12 т., вид. 2-е. Т. 2. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1978. 542 с.
30. УФВ – Удивительные факты о варениках, знать которые стоит каждому украинцу. URL: <https://foodandmood.com.ua/uamade/1137308-udivitelnye-fakty-o-varenikakh-znat-kotorye-stoit-kazhdomu-ukraintsu> с. 1–3. 29.11.2020
31. Фаріон – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
32. ФПССС – Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття. В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Н.О. Барвіна та ін.; за ред. В.Д. Ужченка; ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 288 с.
33. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х томах / под. ред. Б.А. Ларина. Москва: Прогресс, 1964. Т. 1. 562 с.
34. Чабаненко – Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (словник): у 2-х кн. Книга 1. Запоріжжя, 2005. 260 с.

References

1. AA – Avtorskyi arkhiv [Author's archive].
2. Arkushyn – Arkushyn H. (2015) “Vsoho na sviti khvataie...” (folklor, zvychai ta obriady Zakhidnoho Polissia u dialektolohichnykh zapysakh) [«Everything in the world is enough...» (folklore, customs and rituals of Western Polissya in dialectological records)]: [vybrane]. Lutsk: Vezha-Druk. 221 s. [in Ukrainian].
3. Hlazovyi – Hlazovyi P. (1997) Smikhoslov [Laughing]. Koshtom Nili ta Bohdana Vashchynskykh. SSHa, Floryda. 300 s. [in Ukrainian].
4. Horp., Korn. – Horpynych V.O., Korniienko I.A. (2012) Antroponimiiia Dniprovskoho Pryporizhzhia i sumizhnykh rehioniv Ukrainy [Anthroponymy of the Dnieper Coast and adjacent regions of Ukraine]: monohrafiia. 2-he vyd., dop. y vypravl. Dnipropetrovsk-Mykolaiv. 232 s. [in Ukrainian].
5. Hlukhovtseva – Hlukhovtseva K.D. (2011) Slovnyk prizvyshch zhyteliv Luhanshchyny [Dictionary of surnames of Luhansk region residents]: u 2-kh t. Luhansk: vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». T. 1. 388 s. [in Ukrainian].
6. DF – Dytiachyi folklor (1986) [Children's folklore] / Uporiad. i peredm. H.V. Dovzhenok. Kyiv: Dnipro. 304 s. [in Ukrainian].
7. ESU – Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy (2005) [Encyclopedia of Modern Ukraine]. T. 3. Kyiv, 2004. 675 s.; T. 4. Kyiv. 692 s. [in Ukrainian].
8. ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982) [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: v 7 t. T. 1. Kyiv: Naukova dumka. 631 s. [in Ukrainian].
9. EU – Entsyklopediia ukrainoznavstva (1993) [Encyclopedia of Ukrainian Studies]: v 11 t. T. 1, Lviv: NTSh. 396 s. [in Ukrainian].
10. ZDB – Myron Ya., Zubrytska M. (2002) Z dialektolohii Boikivshchyny: imennykova slovozmyna, imennykova frazeolohiia [From the dialectology of Boykivshchyna: noun word change, noun phraseology]. Drohobych: Kolo. 148 s. [in Ukrainian].
11. Kuzmenko – Kuzmenko M.L. (1888–1889) Dozvyllia [Leisure]. Ekaterynoslav'. [in Ukrainian].
12. Levchenko – Levchenko O.P. (2007) Symvoly u frazeolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov: linhvokulturolohichnyi aspekt [Symbols in phraseological systems of Ukrainian and Russian languages: linguistic and cultural aspect]: Avtoref na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Kyiv. 40 s. [in Ukrainian].
13. Myrnyi – Myrnyi Panas. (2006) Khiba revut voly, yak yasla povni? [Do the oxen roar when the manger is full?]: Roman z narodnoho zhyttia. Kharkiv: Folio. 350 s. (Ukr. klasyka) [in Ukrainian].
14. MU – Myttsi Ukrainy: Entsyklopedychnyi dovidnyk (1992) [Artists of Ukraine: Encyclopedic reference book]. Uporiad.: M.H. Labynskyi, V.S. Murza. Za red. A.V. Kudrytskoho. Kyiv: UE. 848 s. [in Ukrainian].
15. Ns... – Narod skazhe – yak zaviazhe. Ukrainski narodni pryslivia, prykazky, zahadky (1971) [The people will say how to tie. Ukrainian folk proverbs, sayings, riddles]. Uporiad. ta peredmova N.S. Shumady. Kyiv: Veselka. 227 s. [in Ukrainian].
16. Padalka – Padalka R. Dynamika prizvyshch Donetskoï Slovianshchyny: monohrafiia ta slovnyk (2010) [Dynamics of surnames of Donetsk Slavic region]. Kyiv-Dnipropetrovsk: ANVOU. 276 s. [in Ukrainian].
17. PP – Pryslivia ta prykazky: Pryroda. Hospodarska diialnist liudyny (1989) [Proverbs and sayings: Nature. Human economic activity]. AN USSR. Instytut mystetstvoznavstva, folkloru ta etnohrafii im. M.T. Rylskoho; Uporiad. M.M. Paziak; Vidp. red. S.V. Myshanych. Kyiv: Naukova dumka. 480 s. [in Ukrainian].
18. Pustovskyi – Pustovskyi I. (2016) Ukrainski varenyky: pisnia [Ukrainian dumplings: a song]. Vychaiemo ukrainsku movu ta literaturu. № 1–2 [in Ukrainian].
19. Rebro – Rebro P. (2000) Vybrani tvory [Selected works]: v 5-ty tomakh, t.3. Kozatski zharty. Zaporizhzhia: Khortytsia, 2000. 396 s. [in Ukrainian].
20. Redko – Redko Yu.K. (1966) Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames]. Kyiv: Naukova dumka. 214 s. [in Ukrainian].
21. Reiestr – Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku (1995) [Register of the Zaporozhian Army of 1649]. Pidhotuvav do druku O.V. Todiichuk ta in. Kyiv: Naukova dumka. 592 s. [in Ukrainian].
22. Rudanskyi – Rudanskyi S. (1972) Tvory v triokh tomakh [Works in three volumes]. T. I. Kyiv: Naukova dumka. 547 s. [in Ukrainian].
23. Savchuk – Savchuk B. (2004) Ukrainiska etnolohiia [Ukrainian ethnology]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 559 s. [in Ukrainian].
24. SM – Skarby mudrosti. Ukrainski narodni kazky, lehendy, anekdoty, zahadky, pryslivia ta in. (1996) [Treasures of wisdom. Ukrainian folk tales, legends, anecdotes, riddles, proverbs, etc.]. Kyiv: Radianska shkola. 219 s. [in Ukrainian].
25. Skurativskyi – Skurativskyi V.H. (1990) Pohostyny [Feasts]. Kyiv: Veselka. [in Ukrainian].
26. SPCh – Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozmynno-orfohrafichnyi (na materiali Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-orthographic (on the material of Chernivtsi region)]. Chernivtsi: Bukrek. 424 s. [in Ukrainian].
27. Sreznevskyi – Sreznevskyi I.I. (1893) Materialy dlia slovaria drevnerusskogo yazyka po pismennym pamiatnikam [Materials for the dictionary of the Old Russian language on written monuments]. T. 1. S.- Peterburg. 1419 s. [in Russian].

- 28.UNP – Ukrainska narodna prykazka (1936) [Ukrainian folk saying]. Kyiv: Derzhlitvydav. 578 s. [in Ukrainian].
- 29.URE – Ukrainska radianska entsyklopediia (1978) [Ukrainian Soviet Encyclopedia]: v 12 t., vyd. 2-e. T. 2. Kyiv: Holovna redaktsiia ukrainskoi radianskoi entsyklopedii. 542 s. [in Ukrainian].
- 30.UFV – Udivitelnye fakty o varenykakh, znat kotorye stoit kazhdomu ukrainsu [Amazing facts about dumplings that every Ukrainian should know]. URL: <https://foodandmood.com.ua/uamade/1137308-udivitelnye-fakty-o-varenikakh-znat-kotorye-stoit-kazhdomu-ukrainsu>.
- 31.Farion – Farion I. (2001) Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi XVIII–XIX st. (z etymolohichnym slovnykom) [Ukrainian surnames of Prykarpattia Lviv region at the end of 18th–19th centuries (with etymological dictionary)]. Lviv: Litopys. 371 s. [in Ukrainian].
- 32.FPSSS – Frazеологічно-паремієні словник Шхидної Слобожанщини KhIKh stolittia (2013) [Phraseological and paremic dictionary of Eastern Slobozhanshchyna of the 19th century]. V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko, N.O. Barvina ta in.; za red. V.D. Uzhchenka; DZ «Luhан. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». 288 s. [in Ukrainian].
- 33.Fasmer – Fasmer M. (1964) Etimolohichesky slovar ruskogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]: v 4-kh tomakh / pod. red. B.A. Larina. Moskva: Progress. T. 1. 562 s. [in Russian].
- 34.Chabanenko – Chabanenko V. (2005) Prizvyska Nyzhnoi Naddnyprianshchyny (slovnuk) [Nicknames of the Lower Dnieper region (dictionary)]: u 2-kh kn. Knyha 1. Zaporizhzhia. 260 s. [in Ukrainian].

UKRAINIAN SURNAMES WITH THE COMPONENT *varen-*

Abstract. The article is devoted to the semantics of commonly used words with the component of *varen-* and their anthroponyms in terms of linguistic and cultural problems of modern linguistics. The relevance of the work is due to the special importance of problems related to etymology, derivatology, semantics and artistic means, the elucidation of which is based on the principles and methods of cognitive and linguistic-cultural analysis. The study of such language units from the standpoint of the cognitive approach makes it possible to identify the mechanism of speech and cognitive processes ratio in identifying their semantic load. The aim of the study is to identify and analyze the semantic and cognitive features which are typical for general and anthroponymical components of the Ukrainian language based on knowledge of national-specific phenomena of material and spiritual culture of Ukrainians.

The object of the work is the value concepts realized with the help of the studied lexemes in the Ukrainian oral and written speech. The subject of research is the structural and semantic features of selected components in living folk speech, folklore, fiction and scientific literature.

The article outlines the theme and tasks of its implementation, as the media produces obsessive views on the origin of such Ukrainian national dishes as *borsch*, *varenyky*. The main focus is on highlighting the meaning of the component unit as part of the meaningful object of the concept and its nominative and stylistic function. Illustrative material was selected for the analysis, which contains stable lexical elements, dialectical features of commonly used words and anthroponyms with the component *varen-*.

Features of national identity, manifested in such linguistic phenomena that contain verbalized cultural codes and reflect the national linguistic picture of the world of the Ukrainian ethnic group, are also covered. The analysis of the studied layer of vocabulary made it possible to identify and substantiate a wide range of commonly used language units with a component of *varen-* in live folk speech and their role in the creation of the Ukrainian anthroponym.

Keywords: anthroponyms, varenyk, material and spiritual culture, nicknames, prominent figures, folklore, fiction.

© Поповський А, 2021 р.

Анатолій Поповський – доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства та іноземних мов, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна; popovski@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8117-2730>

Anatoliy Popovsky – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Studies and Foreign Languages, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine; popovski@i.ua <https://orcid.org/0000-0002-8117-2730>